

Nous processos i formes de creixement urbà: el cas del districte industrial de Montebelluna a Itàlia

Juli Valdunciel Coll

Universitat de Girona. Departament de Geografia, Història i Història de l'Art
Plaça de Ferrater i Mora, 1. 17071 Girona. Spain
juli.valdunciel@udg.es

Data de recepció: 7 de febrer del 2003

Data d'acceptació definitiva: 24 de març del 2004

Resum

L'estudi analitza la realitat territorial del districte industrial de Montebelluna (Itàlia) com a exemple de la dinàmica del fenomen urbanitzador contemporani en àrees urbanes menors. El treball s'estructura en dos blocs: en el primer es presenta el model d'organització social de la producció denominat «districte industrial» i la seva implantació sobre el territori, caracteritzada per l'aparició de fenòmens d'urbanització difusa; en el segon bloc s'intenta verificar en el territori les variables explicatives ressenyades per diferents autors, a partir d'una anàlisi històrica de processos. L'organització difusa de les activitats econòmiques i de la residència apunten un canvi en la morfologia urbana.

Paraules clau: Montebelluna, districte industrial, ciutat difusa, morfologia urbana, tipologies territorials.

Resumen. *Nuevos procesos y formas de crecimiento urbano: el caso del distrito industrial de Montebelluna en Italia*

El estudio analiza la realidad territorial del distrito industrial de Montebelluna (Italia) como ejemplo de la dinámica del fenómeno urbanizador contemporáneo en áreas urbanas menores. El trabajo se estructura en dos bloques: en el primero se presenta el modelo de organización social de la producción denominado «distrito industrial» y su implantación sobre el territorio, caracterizada por la aparición de fenómenos de urbanización difusa; en el segundo bloque se intenta verificar en el territorio las variables explicativas reseñadas por los diferentes autores, a partir de un análisis histórico de procesos. La organización difusa de las actividades económicas y de la residencia apuntan un cambio en la morfología urbana.

Palabras clave: Montebelluna, distrito industrial, ciudad difusa, morfología urbana, tipologías territoriales.

Résumé. *Nouveaux procès et formes de croissance urbaine: le cas du district industriel de Montebelluna à l'Italie*

L'article analyse la réalité territoriale du district industriel de Montebelluna (Italie) comme exemple de la dynamique du procès d'urbanisation contemporaine qui a lieu dans les petits espaces urbains. Le travail a deux parties: dans la première on présente le modèle d'orga-

nisation territoriale de la production qui a reçu le nom de «district industriel» et son implantation dans le territoire, caractérisé par l'apparition des phénomènes d'urbanisation diffuse; dans la deuxième partie on applique les variables explicatives annoncées par divers experts dans un territoire concret à partir d'une analyse historique des processus. L'organisation diffuse des activités économiques et de la résidence montrent un changement dans morphologie urbaine.

Mots clé: Montebelluna, district industriel, urbanisation diffuse, morphologie urbaine, typologies territoriales.

Abstract. *New processes and forms of urban growth: the case of Montebelluna's industrial district (Italy)*

This article analyses the spatial organization of Montebelluna's industrial district (Italy) as an example of the dynamics of urbanization phenomenon in small urban areas. The study is divided in two parts: in the first one I present the social organisation's model of production named «industrial district» and its relation with the space, which is characterized by the rising of diffused urbanization settlements; in the second part I try to verify some explanatory factors pointed out by different authors in this specific area with an historical analysis of processes point of view. The diffused organisation of economic and housing activity show a change in the urban morphology.

Key words: Montebelluna, industrial district, diffused city, urban morphology, spatial typologies.

Sumari

Introducció	El cas del districte de Montebelluna
Transformacions recents en l'estructura econòmica i social	Conclusions
La repercussió en les formes d'organització del territori	Bibliografia

Introducció

La recerca parteix de la hipòtesi que les transformacions que hi ha hagut en els darrers decennis en l'economia i la societat, caracteritzades per la transició cap a un model d'acumulació flexible, han introduït importants transformacions en les estructures territorials, tant en aquelles d'àmbit metropolità com en aquelles urbanes menors, de caràcter emergent. En el segon cas, el Vèneto, i, més concretament, l'àrea de Montebelluna, han esdevingut referents paradigmàtics dels processos de desenvolupament industrial d'arrel endògena mitjançant un model d'organització de la producció de petita i mitjana empresa o de districte industrial. L'objectiu és copsar l'impacte d'aquest model de desenvolupament en la morfologia del territori.

La metodologia parteix d'un enriquiment de les recerques que economistes i sociòlegs han realitzat en el camp de la relació entre societat i organització industrial, des d'una perspectiva territorial, a partir de les aportacions dels estudiosos del territori i d'una recerca empírica. El resultat és una reconstrucció de les principals fases d'evolució històrica de l'àrea de Montebelluna, en la qual es vincula el desenvolupament dels sectors econòmics, molt especialment del sector industrial, en la seva dimensió tècnica, organitzativa i social, als canvis en els processos i les formes d'organització del territori.

En aquest punt, la recerca aprofundeix l'anàlisi de la morfologia urbana mitjançant tècniques de treball de camp, amb l'objectiu de poder copsar la presència d'activitats i d'usos difícilment quantificables a través dels censos. La recerca culmina amb una anàlisi tipològica que intenta recollir les variables «estructurals» dels nous ambients de la difusió urbana a partir de tres indicadors: l'accessibilitat, les tipologies de l'edificat i la complexitat funcional.

Transformacions recents en l'estructura econòmica i social

En els últims tres decennis, les economies occidentals han sofert grans transformacions que han afectat tant les estructures de producció i d'organització dels mercats de treball —caracteritzades per una tendència creixent a la flexibilització—, com els patrons bàsics de relació i d'organització de la societat. Les fluctuacions creixents de la demanda, els avenços tecnològics i l'augment de la conflictivitat entre capital i treball, han tingut com a resultat una tendència a la reestructuració del teixit productiu, caracteritzada per una disminució de la mida de les unitats de producció i una desconcentració d'aquestes sobre el territori. Per interpretar aquest fenomen, hom parla de trànsit d'un model de desenvolupament *fordista* a un model *neofordista* o *postfordista* (Amin, 1994).

La millora en el camp de les comunicacions i les telecomunicacions, així com la difusió tecnològica i l'expansió i la segmentació dels mercats, han permès la formació de sistemes locals d'empreses lligats a certes tradicions productives arrelades en el territori. La formació d'aquests sistemes de petita i mitjana empresa integrades horitzontalment fou descrita per Alfred Marshall a principis del segle XX. Segons Marshall (1927), els districtes industrials es caracteritzaven per la presència d'estructures industrials difuses que cobrien totes les fases de la cadena d'un producte en una àrea limitada, d'aquesta manera s'aprofitaven economies externes a l'empresa. Els avantatges derivats de l'aglomeració d'activitats similars en determinades localitzacions es tradueix en avantatges econòmics de tres tipus: reducció dels costos de transacció, vinculats a la facilitat d'intercanvi d'informació en produccions no lligades a l'estandardització; reducció dels costos de producció, lligats a la presència de tradicions productives específiques i a un ampli mercat de treball, i activació de dinàmiques innovadores de tipus incremental, derivades de la capacitat d'utilitzar maquinària especialitzada en el marc d'una divisió del treball entre empreses del sistema.

Els estudis empírics realitzats a Itàlia a partir de la dècada de 1970 recu-peren el concepte de districte industrial per interpretar els fenòmens de desen-

volupament que s'estaven produint en algunes «regions perifèriques». Els autors convergeixen a afirmar que els fenòmens de tipus *districtual* apareixen com a resultat de l'adaptació d'algunes estructures productives artesanes, especialitzades en la producció d'un determinat tipus de bé d'estil tradicional, a una conjuntura del mercat favorable a la producció de sèries curtes (Becattini, 1975 i 1987; Bagnasco, 1977; Brusco, 1989). Aquest procés troba un terreny adobat en centres urbans menors i espais rurals caracteritzats per la presència d'unes condicions ambientals peculiars, com ara: una bona dotació d'infraestructures, una estructura de poblament disseminada i una tradició productiva artesana difusa. Bagnasco (1988) interpreta aquest fenomen com a resultat d'un acoblament estructural entre matriu agrària i tradició urbana, en un procés de *continuum* cultural que comença amb les petites elaboracions artesanes que realitza la família pagesa, continua amb la construcció d'un petit taller i culmina —seguint un patró de capitalització progressiva— en una empresa. La raó és que el sistema productiu troba en una determinada forma d'organització de la producció, difusa sobre l'espai, que implica una forta divisió del treball i una explotació dels recursos socials i materials del territori, l'elasticitat per fer front al cost de la mà d'obra i a la competència exterior (Paci, 1982). El model organitzatiu del districte industrial implica, en suma, l'aprofitament d'una sèrie d'economies externes al propi procés productiu, que deriven de les condicions d'organització social, econòmica i ambiental del territori. Com a resultat, els districtes industrials esdevenen estructures socioterritorials molt competitives, que assoleixen el rang de motors de l'economia en sectors com ara el tèxtil, el calçat o el moble.

La repercussió en les formes d'organització del territori

Les dinàmiques socials i econòmiques exposades han suscitat un important debat¹ entre els estudiosos de la realitat urbana. En efecte, les categories clàssiques per interpretar l'organització de la ciutat i el territori, com ara la dicotomia «camp-ciutat» o el concepte «ciutat», entren en crisi, perquè ja no poden explicar ni descriure processos i formes que han patit canvis substancials, mentre, d'altra banda, se n'han encunyat de nous, com ara «ciutat difusa» (Indovina, 1990), «Metapolis» (Ascher, 1995) o «ciutat dispersa» (Monclús, 1998), que, amb més o menys èxit, mostren la dispersió en la producció científica imperant. El que sembla obvi és, però, que les perspectives teòriques i metodològiques «clàssiques», basades en una delimitació molt clara de les variables, relacions i formes que determinaven el fenomen ciutat, ja no poden copsar una realitat urbana que, amb diverses gradacions de densitat i d'intensitat, es difon, superant les barreres espacials, amb una nova estructura i empremta sobre el territori.

1. La publicació més recent sobre l'estat de les recerques i les posicions a l'entorn del fenomen de la difusió urbana és la de Bertuglia, Stanghellini i Staricco (2003).

Des de l'òptica de la tradició italiana, podem destacar tres perspectives d'anàlisi bàsiques: les dues primeres analitzen els canvis com a producte dels processos econòmics i socials, ja sigui posant èmfasi en les transformacions de caràcter conjuntural d'un model capitalista que continua perpetuant mecanismes de producció, circulació i reproducció de mercat, com en el cas d'Indovina, o bé posant de relleu el pes dels factors d'ordre ambiental local, com en el cas de Dematteis; la darrera, cultivada per arquitectes i urbanistes, parteix d'un enriquiment de la tradició morfotipològica amb l'aportació dels estudis sobre les «racionalitats quotidianes».

Segons Indovina (1990), les causes estructurals que expliquen la difusió de les activitats i de la població sobre el territori són dues: les transformacions que hi ha hagut en l'organització de la producció i les opcions electives de la població en matèria d'habitatge —que el mercat no ha ofert dins de la «ciutat tradicional»—. Com a resultat, l'autor aprecia canvis en els models clàssics d'organització de la realitat urbana i l'aparició d'un nou fenomen espacial: la «ciutat difusa» del Vèneto (Indovina, 1990, 1999). La «ciutat difusa» és la culminació d'un procés històric que comença, a mitjan anys seixanta, amb la relocalització del capital industrial procedent de les grans àrees urbanes cap als centres urbans menors i les àrees rurals adjacents. En un segon estadi, dos factors, l'èxit econòmic de les empreses, amb capacitat de producció autònoma i de relació directa amb el mercat, i l'arribada en massa de pobladors amb una «experiència urbana» —que no poden satisfer la seva demanda d'habitatge dins de la «ciutat tradicional»—, provoquen una expansió del sector serveis a l'empresa i al consum. La dislocació de l'activitat econòmica i de la població, reestructurades sobre la base dels centres mitjans i menors preexistents, ha donat connotacions urbanes a un vast territori, que supera l'escala de les divisions administratives tradicionals.

Per Giuseppe Dematteis (1992), les transformacions de tipus general assenyalades per Indovina haurien introduït transformacions «estructurals» en el territori, en el sentit de difondre les condicions favorables per al desenvolupament econòmic, i, per tant, la possibilitat, en funció de les peculiaritats ambientals dels sistemes locals i la seva capacitat d'autoorganització, de generar dinàmiques pròpies i singulars. La tendència estructural a la descentralització de l'activitat productiva, juntament amb unes condicions «perifèriques» favorables, han impulsat transformacions irreversibles en el territori, tant a nivell de sistemes de localització d'activitats i de divisió del treball com de relació de poder entre els diferents nivells de la jerarquia urbana (Dematteis, 1992). El resultat ha estat una difusió del desenvolupament urbà al llarg dels eixos i els nodes de les xarxes viàries preexistents, formant estructures espacials complexes que Clementi, Dematteis i Palermo (1996) han anomenat «ambienti insediativi». La dinàmica d'aquestes noves estructures territorials, que pel seus sistemes de relacions comencen a organitzar-se en forma de xarxa, depèn de les seves característiques ambientals i la capacitat d'oferir respostes col·lectives davant dels impulsos externs.

Per últim, Boeri i Lanzani (1992), Boeri, Lanzani i Marini (1993) i Secchi (1996) s'aproximen a la nova realitat territorial posant l'accent en l'anàlisi

si de la configuració formal i d'ús dels nous espais urbanitzats. La tesi central d'aquests autors és que els canvis generals tenen una traducció interescalear que abona l'aparició de nous espais amb formes i usos diferents dels de la «ciutat tradicional». En aquest sentit, la relació entre el teixit edificat, la infraestructura i el marc físic, els permet delimitar les noves tipologies o unitats mínimes dels ambients de la difusió, molt interessants des de l'òptica de la intervenció formal sobre el territori.

El cas del districte de Montebelluna

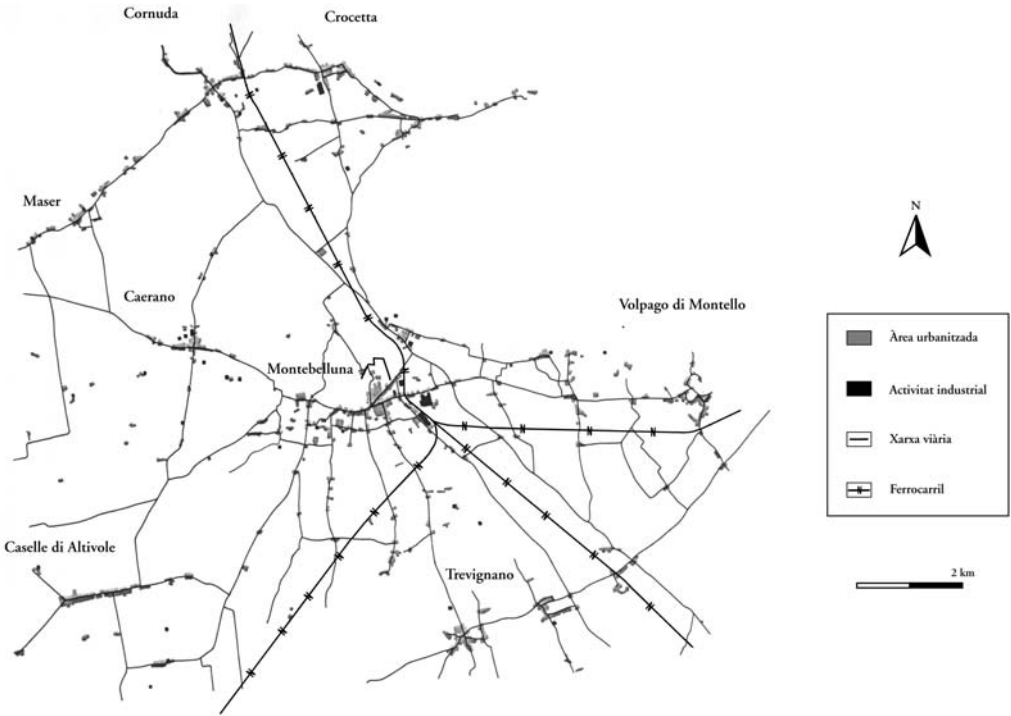
L'àrea d'estudi

El districte de Montebelluna és una petita àrea d'una desena de municipis² situada al nord-oest de la província de Treviso, just a peu de mont dels Alps dolomítics. Des del punt de vista funcional, aquesta àrea forma part d'una estructura territorial més àmplia, la plana del Vèneto, caracteritzada pel policentrisme urbà i l'especialització econòmica industrial. Montebelluna és avui el primer centre mundial en la fabricació de calçat per a esports d'hivern i un referent en tot el que es refereix al sector de l'esport, tal com ho demostra el fet que gairebé totes les grans marques del sector hi tenen seu: Lotto, Diadora, Nordica, Tecnica.

El procés de construcció del territori

La recerca comença mitjan segle XX, moment en el qual hom pot tenir una imatge d'una àrea que no ha patit les grans transformacions pròpies del procés d'industrialització *fordista* (mapa 1). El territori s'organitza en base a una estructura de poblament disseminada (60% de la població³), amb un reguitzell de cases rurals que es reparteixen de forma gairebé homogènia sobre l'espai, i formen, en alguns casos, petites entitats agrupades entorn d'una parròquia. També s'hi poden observar alguns nuclis d'escassa entitat —els caps de municipi—, d'entre els quals destaca Montebelluna, centre de mercat i nucli cohesionador de l'àrea. Les dades de 1951 mostren un territori de base econòmica rural, amb un percentatge de població activa ocupada en el sector agrari que assoleix gairebé un 50% dels actius. Tanmateix, el sector industrial, amb un 36,5% de la població ocupada, comença a despuntar en la producció del calçat per als

2. L'àrea d'estudi té 219 km², uns 73.000 habitants (1991) i la formen els municipis d'Altivole, Caerano San Marco, Cornuda, Crocetta, Maser, Montebelluna, Trevignano i Volpago. Les dades exposades han estat elaborades a partir de les font següents: a) població i habitatge: *Censimento generale della popolazione e delle abitazioni* de 1951, 1961, 1971, 1981 i 1991, i b) activitat econòmica: *Censimento generale dell'industria e del commercio* de 1951, 1961, 1971, 1981, 1991.
3. Bagnasco (1977) va introduir el terme per trencar la visió dicotòmica entre una Itàlia industrialitzada al nord i una Itàlia subdesenvolupada al sud, i posar de relleu l'embranchada industrial que afectava algunes regions fins aleshores «perifèriques».

Mapa 1. Infraestructures i àrea urbanitzada (1948).

Font: elaboració pròpia a partir de la *Carta Topografica d'Itàlia*, escala 1:25.000, de 1948.

esports de muntanya (alpinisme i esquí), que es practiquen en les contrades alpines properes. Pel que fa a l'organització industrial, la ràtio de 5,6 treballadors per empresa mostra prou clarament una estructura marcada pel minifundisme empresarial de base familiar artesà, que opera amb metodologies productives tradicionals i aprofita l'habitatge familiar com a espai de producció (Corò i Rullani, 1998).

La transformació del territori comença a mitjan anys seixanta, quan la conjuntura socioeconòmica marcada per l'expansió de la pràctica dels esports de muntanya conflueix amb alguns elements lligats a la tradició productiva artesana local en la fabricació del calçat. La presència d'alguns exemples d'indústria tradicional i la proximitat als grans centres urbans i industrials del nord d'Itàlia abonen la presència difusa de capacitats emprenedores i possibiliten la difusió tecnològica necessària per aconseguir un desenvolupament sostingut. La difusió de tècniques productives de tipus taylorista, és a dir, la introducció

de màquines simples en la producció i l'inici d'un procés de rígida divisió del treball (disseny, muntatge, acoblament, etc.) facilita la transició d'una activitat de tipus artesà a una de tipus industrial (Corò i Rullani, 1998). El resultat és, tal com indiquen les dades (el nombre d'empreses passa de 1.562 a 2.200 entre 1951 i 1971), una transformació radical de la base econòmica de l'àrea, que passa d'una economia agrària a una economia industrial.

El creixement inicial implica, en molts casos, l'aparició d'apostes emprenedores lligades al mecenatge d'una gran empresa, que encomana algunes parts del procés productiu a empreses menors. Aquestes recolzen alhora sobre la base de la unitat familiar agrària, que basa la seva eficiència econòmica en la divisió del treball interna, l'autoexplotació i la utilització de l'habitatge per a usos productius industrials (Paci, 1982; Indovina, 1990). Com a resultat, l'incipient procés de buidament d'efectius demogràfics, lligat a la crisi de postguerra, es transforma en un creixement lent però sostingut (un 10,6 % entre 1961 i 1971), fet que, sumat al procés de disgregació de la unitat familiar, que passa de 5,2 a 3,8 components de mitjana entre 1951 i 1971, té una traducció en l'augment en la producció d'immobles. El territori urbanitzat s'expandeix amb força seguint patrons de concentració en els nuclis urbans consolidats i de condensació en les àrees de poblament disseminat adjacents. Mentrestant, l'ens públic fa tasques d'estructuració —més que no pas d'ordenació i de regulació del mercat immobiliari—, mitjançant la producció d'equipaments col·lectius (hospital i escoles), polígons industrials i infraestructures viàries.

A partir dels anys setanta es produeix la gran expansió econòmica d'aquesta àrea, de forma paral·lela a un procés general de desenvolupament que es produeix en les regions de la denominada *Terza Italia*⁴ (Toscana, Emilia Romagna i Vèneto). La tecnificació del procés productiu, el canvi en les formes organitzatives i l'augment de la demanda abonen la capitalització progressiva de l'empresa familiar —no exempta d'una elevada mortalitat— i l'adquisició d'una posició autònoma en el mercat (Corò i Rullani, 1998). El teixit productiu es consolida en forma de districte industrial, és a dir, com l'agregació espacial de nombroses empreses matriu, amb estructures tècniques, productives i comercials amb una projecció internacional (Nordica, Lotto, Diadora, etc.), una munió d'empreses subcontractades menors, sovint de caire familiar i un sector paral·lel de caràcter informal que ocupa petits tallers i garatges i imita la producció de les empreses líder. Aquesta estructura organitzava dona gran flexibilitat a la producció i permet sortejar les rigideses del sistema, a la vegada que possibilita a les famílies pageses obtenir rendes industrials. En efecte, entre 1971 i 1981 el nombre d'empreses es duplica i s'assoleix el màxim de 4.520 unitats, amb un màxim de 16.888 ocupats (un 59,9% de la població activa).

D'altra banda, fidel reflex de la conjuntura econòmica favorable, la població continua creixent a un ritme lent però sostingut, un 10,3% entre 1971 i

4. Les dades han estat extretes del *Rapporto Ossem*, estudi anual sobre l'estat del sector del calçat esportiu que realitza Il Museo dello Scarpone, que analitza els quinze municipis que la institució considera com a integrants del districte industrial des de 1984.

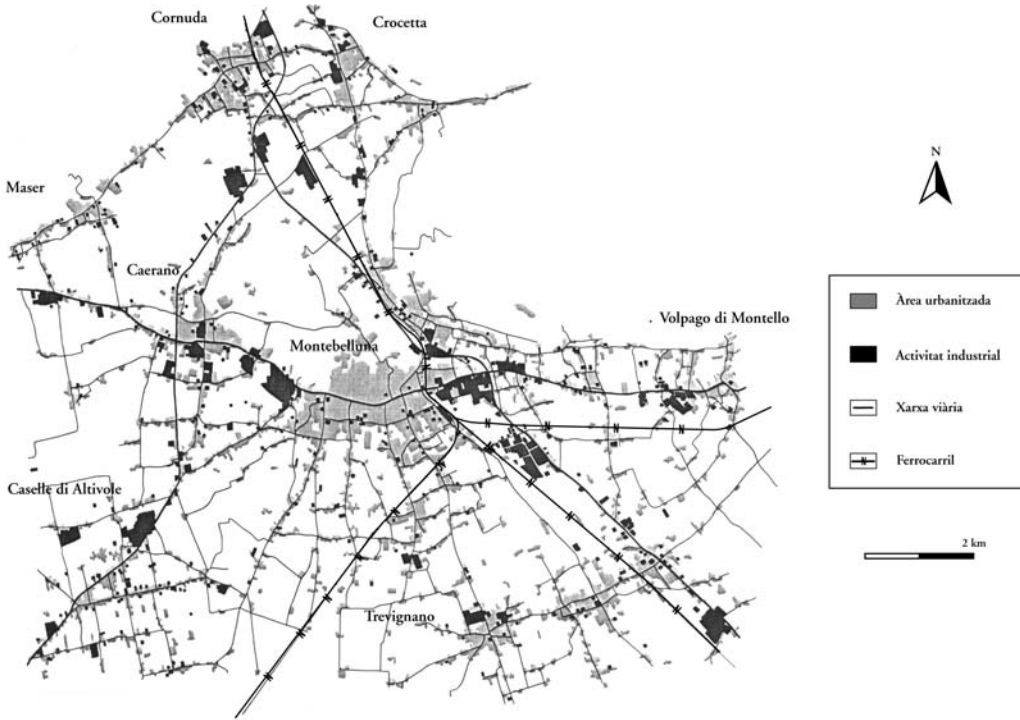
1981, i això té una traducció en l'augment de la producció d'immobles (un 33% entre 1971 i 1981). La traducció espacial d'aquest procés és un creixement urbà extensiu, format per teixits mixtos en els quals es barregen usos: residència (amb tipologies d'habitatge de baixa densitat), producció (localitzada en petits tallers i naus vinculats a la propietat familiar) i serveis col·lectius (de producció pública). El teixit urbanitzat es consolida seguint les vies de comunicació fins a soldar els centres històrics i les àrees de poblament disseminat d'arrel històrica, i forma un gran continu edificat d'escala supramunicipal. Malgrat els costos col·lectius que implica una forma de creixement urbà d'aquest gènere, la resposta de l'Administració en matèria de política territorial, tant d'àmbit municipal com regional, és, com apunta Savino (1999), congruent amb el sistema de desenvolupament d'economia difusa, ja que hi dona suport mitjançant la producció difusa de serveis públics i d'infraestructures.

La crisi general de les economies occidentals de mitjan anys setanta també afecta l'economia del districte, que experimenta un descens de la demanda vinculat a la saturació dels mercats i a l'augment dels competidors internacionals, amb mercats de treball caracteritzats per costos de la mà d'obra menors (Corò i Rullani, 1998). Com a conseqüència, s'inicia un breu període de crisi i de conflictivitat social que es tradueix en acomiadaments massius i en el tancament d'algunes empreses. La reestructuració del teixit productiu subsegüent es basa en una progressiva terciarització econòmica lligada a l'externalització cap als serveis a l'empresa (disseny, logística, etc.) i a la deslocalització de les fases del procés productiu més intensives en mà d'obra.

Durant la dècada de 1980, les crisis es reproduïen de forma cíclica a causa dels factors ja esmentats. Entre 1985 i 1999, el nombre d'empreses del sector del calçat esportiu pateix un descens d'un 57,4% (passa de 773 a 329 unitats), mentre que el nombre de treballadors baixa en un 15,4%⁵. L'evolució negativa de tots dos indicadors ha de ser atribuïda a dos factors bàsics: per una banda, ens trobem davant dels resultats dels processos de concentració i de fusió del capital d'algunes empreses en grups multinacionals, com ara Benetton o Rosignol; de l'altra, cal parlar de la tendència creixent a la descomposició de les diverses fases del procés productiu, fet que es tradueix en un redimensionament de les empreses en favor del sector serveis associat (Corò i Rullani, 1998). En aquest sentit, les activitats relacionades amb la logística, el disseny i les noves tecnologies han tingut una expansió notable, mentre que moltes petites empreses de caire familiar, que realitzaven elaboracions menys especialitzades, han anat tancant.

L'alentiment econòmic ha fet minvar tant el creixement demogràfic, que se situa en un 5% entre 1981 i 1991, com la producció d'immobles, que experimenta un creixement molt menor al del decenni anterior (un 17,5% entre

5. La mobilitat laboral intermunicipal se situa, segons el *Censimento generale della popolazione* de 1991, en una forquilla entre el 30% i el 50% de la població ocupada en gairebé tots els municipis.

Mapa 2. Infraestructures i àrea urbanitzada (1992).

Font: elaboració pròpia a partir de la *Carta Tecnica Regionale del Veneto*, escala 1:5.000, de 1992.

1981 i 1991). Malgrat l'alentiment dels darrers anys, la traducció espacial de tot el procés exposat ha estat la formació d'un sistema urbà articulat a través d'una elevada mobilitat obligada entre municipis⁶, continu en l'edificat, i en què espai de producció i de reproducció es localitzen seguint la lògica de les vies de comunicació preexistents, és a dir, el que Indovina (1990) ha denominat «ciutat difusa» (mapa 2).

Variables d'estructura del territori

Les transformacions econòmiques i socials exposades s'han traduït en canvis profunds en la morfologia del territori, que podem apreciar a través de les seves components bàsiques.

Les infraestructures

La presència difusa de capital fix (habitatges rurals, xarxa de camins, xarxa de rec, etc.) és una dada estructural que té les seves arrels en l'organització de l'e-

conomia agrària. Amb el temps, el territori s'ha enriquit mitjançant una capitalització industrial de les unitats familiars i amb fases successives d'inversió en obra pública, des de les que han estat orientades a la producció (carreteres, ferrocarrils, obres hidràuliques) fins a les que han estat orientades a la reproducció, i que sorgeixen amb força a partir de la dècada de 1960 (habitatge i serveis públics). La presència d'una bona dotació de capital social fix —bàsicament viari—, amb una implantació capil·lar sobre el territori, ha estat la base sobre la qual s'han desenvolupat el teixit industrial i les expansions urbanes més recents.

L'assentament de la població

La distribució de forma disseminada de les famílies pageses amb un règim de quasipropietat ha estat, històricament, una forma d'ocupació racional de la terra induïda pels grans propietaris. Amb la industrialització iniciada a partir de la dècada de 1960, el patró de creixement s'inverteix en favor dels nuclis dels municipis, que comencen a concentrar població i funcions sobre la base del traçat dels assentaments històrics. Tanmateix, la divisió territorial del treball organitzada a partir d'un conjunt d'empreses matriu i d'un reguitzell de petits productors, possibilita el manteniment d'un fort contingent de població en els espais rurals que troba en la indústria un complement a les rendes agràries.

El creixement demogràfic —lent però sostingut—, el procés de desdoblament de la unitat familiar i la demanda de nous espais productius impulsen un creixement urbà sense precedents. Els patrons d'implantació de forma dispersa sobre el territori, mitjançant models d'urbanització extensiva (habitatge unifamiliar), han de ser interpretats com una resposta racional de tipus individual per reduir els costos d'urbanització i escapar de les obligacions col·lectives en matèria de cessió d'aprofitaments. La producció de l'espai ha estat, doncs, patrimoni individual dels propietaris, que han seguit l'estructura juridicolegal preexistent en les seves pràctiques localitzatives —en un marc de permissivitat del planejament—. Com a resultat, els paisatges urbans presenten tipologies de baixa densitat i una barreja d'usos —residencial, productiu i comercial— relativament homogènia.

Les activitats econòmiques

El procés d'industrialització iniciat a la meitat de la dècada de 1960 recolza sobre la base de l'estructura disseminada d'assentaments de la població rural. La seva implantació respon a dues fases diferenciades: en una primera fase, l'activitat industrial ocupa part de l'habitatge familiar o algun edifici annex i passa, en els casos d'èxit econòmic, a ocupar un espai de nova planta dins de la propietat familiar (Paci, 1982; Indovina, 1990); en una segona fase, la capitalització de les empreses familiars es tradueix en una demanda creixent de sòl i de serveis, fet que indueix l'Administració a respondre amb una oferta pública de sòl equipat en forma de polígons industrials.

Els canvis estructurals del sector industrial i les noves demandes de béns i serveis de la població impulsen el procés de terciarització econòmica que es

desenvolupa a partir del patró d'implantació dispers sobre el territori. La formació i extensió dels camps d'externalitats i l'ampliació de les conques de demanda abastades han fet rendible una localització no concentrada de les activitats econòmiques, que s'implanten seguint la geografia de les vies de comunicació preexistents, amb tipologies que presenten, per alguns segments d'activitat, llinars d'especialització de rang regional.

Els serveis col·lectius

Els serveis col·lectius situats en el territori difús responen a un llinar d'especialització baixa (escoles, instal·lacions esportives, etc.) i han estat produïts, en bona part, pels agents públics. Aquests van ser construïts majoritàriament durant la dècada de 1970 com resposta a la demanda creixent de les àrees extraurbanes, malgrat que alguns, com ara les escoles, ja estaven presents en el territori històricament. En qualsevol cas, les àrees urbanes centrals continuen concentrant les activitats públiques de gestió i de decisió (ajuntaments, delegacions de treball, d'hisenda, etc.) i les de més especialització (hospitals, centres docents de grau mitjà, etc.), fet que perpetua, doncs, el dèficit crònic de serveis del territori.

Les tipologies territorials

L'organització de l'espai es caracteritza, doncs, per la presència difusa de la residència, de les activitats econòmiques i, en menor mesura, dels serveis col·lectius. Dintre del llinar de convergència que marquen els processos generals que tendeixen a la desconcentració, podem distingir, en base a la relació entre les variables senyalades al quadre 1, unes tipologies d'ocupació de l'espai de menor escala.

Tipologies històriques

Aquestes estructures territorials remunten els seus orígens i la seva forma a les dinàmiques socioeconòmiques del període d'Antic Règim, amb la parròquia com a espai d'agregació social i d'articulació de les àrees de poblament disse-

Quadre 1. Variables analitzades.

Variable avaluada	Especificitats
1. Accessibilitat	— Funció de la capacitat de la via, la seva jerarquia i el nivell de servei del transport col·lectiu.
2. Tipologies i continuïtat en l'edificat	— Funció de les tipologies d'edificació, la seva densitat i la relació amb els teixits territorials preexistents.
3. Complexitat funcional	— Funció de l'heterogeneïtat, la qualificació i la mida de les activitats analitzades.

Font: elaboració pròpia.

minat. En l'actualitat podem distingir la matriu territorial històrica en dos àmbits territorials diferenciats: els centres urbans dels municipis, caracteritzats per la seva càrrega monumental i la presència de funcions centrals, i les àrees de poblament disseminat, antics centres d'exploració agrària i seu de noves activitats industrials i terciàries.

Tipologies recents

Els processos d'industrialització difusa iniciats durant la dècada de 1960 i la consegüent transició cap a un model social urbà afavoreixen l'aparició de noves formes territorials (mapa 3):

- Noves àrees centrals: són els nous espais de consum i de socialització (grans estructures de distribució al consum i grans equipaments d'oci i lleure) que sorgeixen en el marc de promocions unitàries, en el que Boeri i Lanzani (1992, p. 51) anomenen «[...] els punts discrets de la geografia dels nodes d'intercanvi en el territori de la ciutat difusa». La concentració d'un nom-

Mapa 3. Lectura sintètica del territori.

Font: elaboració pròpia a partir de la *Carta Tecnica Regionale del Veneto*, de 1992, escala 1:5.000, i treball de camp.

- bre d'activitats tan important en l'espai, amb el volum de fluxos que això genera, fa canviar el sistema de les centralitats tradicionals del territori.
- *Strade mercato*: és una nova categoria, introduïda per Boeri i Lanzani (1992), que descriu la proliferació d'activitats comercials i de serveis al llarg d'una via de comunicació, seguint una lògica d'implantació de tipus individual a partir de la parcel·lació de l'espai agrícola preexistent. Aquests espais fan aflorar una relació de conflicte entre els interessos privats, a la recerca de les externalitats que proporciona la via pública, i l'espai públic, que és utilitzat com a indret d'estacionament i per encabir-hi tot tipus de senyals publicitaris.
 - Àrees especialitzades funcionalment: seguint els mecanismes d'execució que marca el planejament, apareixen fragments urbanitzats que són fruit de processos de producció unitaris, en el marc de promocions públiques o de grans operadors immobiliaris. Són àrees especialitzades, que contenen grans paquets monofuncionals residencials, polígons industrials o àrees d'usos molestos (abocadors, centrals energètiques i activitats perilloses). Els beneficis socials derivats de l'ordenació d'aquestes activitats, que compten amb sòl urbanitzat i amb una dotació mínima de serveis, contrasta, però, amb l'asèpsia i la manca de qualitat formal dels espais interns que s'hi generen.
 - Espais oberts: és una categoria introduïda per Boeri i Lanzani (1992) que pretén englobar els espais dedicats a les activitats relacionades amb l'explotació de la terra o, simplement, no urbanitzats, que evocuen la presència històrica de la matriu rural, tot i trobar-se plenament inserits en les dinàmiques socioeconòmiques de tipus urbà. Així, doncs, són ambients amb casuístiques molt diverses, que van des dels que tenen valors ecològics o ambientals remarcables, com els ambients fluvials o els turons emboscats, fins als que són fruit d'una intervenció humana acusada, com els espais seminaturals (conreus i explotacions forestals) o els espais degradats (punts d'extracció d'àrids i pedreres). Aquests espais són, com apunten Boeri i Lanzani (1992, p. 53) «[...] peces d'una nova condició urbana, normalment ignorades pels plans perquè són massa extenses per convertir-les en parcs urbans o jardins i massa reduïdes per destinar-les a un ús agrícola extensiu».

Conclusions

El districte de Montebelluna és avui una àrea on l'estructura territorial històrica, lligada a una economia agrària fundada sobre la base d'un teixit de petits centres urbans i de vastes àrees de poblament disseminat, es barreja amb nous contenidors edificats símbol d'un desenvolupament econòmic recent. En vista de la cartografia històrica i de les dades dels censos, puc afirmar que les condicions territorials que han permès el desenvolupament del districte industrial eren presents històricament en el territori (bona dotació d'infraestructures, estructura d'assentaments policèntrica i estructura de poblament dissemina-

da). Sobre la base d'aquesta infraestructura geogràfica, es desenvolupa, des de finals dels anys seixanta, un teixit productiu de petita i mitjana empresa que recolza sobre la base de la unitat familiar agrària i basa la seva eficiència econòmica en la flexibilitat que permet la divisió interna del treball, l'autoexplotació i la utilització de l'habitatge per a usos productius industrials. Aquest model d'organització social de l'espai permetrà desenvolupar-se comprimint els costos d'inversió en capital fix, mitjançant patrons d'implantació que obeeixen a la lògica de l'estructura de la propietat familiar i la trama viària preexistent, en un marc de permissivitat del planejament.

L'augment general de les rendes —fruit d'aquest creixement econòmic— ha generat una demanda contínua d'habitatge i de serveis, que ha impulsat la difusió de les qualitats urbanes i la transformació de la morfologia del territori. Com a resultat, l'àrea de Montebelluna és avui una estructura urbanitzada policèntrica, caracteritzada per una presència difusa de la població i de les activitats econòmiques, però infradotada en matèria de serveis col·lectius, que s'articula en xarxa a partir d'una elevada densitat de fluxos que es realitzen amb mitjans de transport privat. La difusió de les qualitats urbanes ha convertit el territori en un sol bloc funcional, fet que porta implícit un creixent desfament entre l'escala d'organització de la infraestructura productiva i l'escala de govern, amb les dificultats que això comporta en matèria de planificació i gestió del territori. Dins del conglomerat urbà han sorgit noves unitats morfofuncionals, tant de promoció pública com d'agregació espontània, diferents de les de la «ciutat tradicional»: noves àrees centrals, *strade mercato*, àrees especialitzades funcionalment i espais oberts, que introdueixen greus problemes de funcionalitat, qualitat i sostenibilitat urbana. La planificació del territori, doncs, ha de passar per un necessari replantejament de les categories i les tipologies territorials tradicionals, en la mesura que, com mostra el cas del districte de Montebelluna, el fenomen urbà s'està produint arreu del territori.

Bibliografia

- AMIN, A. (ed.) (1994). *Post-fordism. A Reader*. Londres: Basil Blackwell.
- ASCHER, F. (1995). *Métapolis ou l'avenir des villes*. París: Odile Jacob.
- BAGNASCO, A. (1977). *Tre Italie: La problematica territoriale dello sviluppo italiano*. Bolonya: Il Mulino.
- (1988). *La costruzione sociale del mercato*. Bolonya: Il Mulino.
- BECATTINI, G. (a cura de) (1975). *Lo sviluppo economico in Toscana*. Florència: Irpet/Guarraldi.
- (1987). *Il mercato e le forze locali: il distretto industriale*. Bolonya: Il Mulino.
- BERTUGLIA, C.S.; STANGHELLINI, A.; STARICCO, L. (2003). *La diffusione urbana: tendenze attuali, scenari futuri*. Milà: Franco Angeli.
- BOERI, S.; LANZANI, A. (1992). «Gli orizzonti della città diffusa». *Casabella*, 588, p. 44-58.
- BOERI, S.; LANZANI, A.; MARINI, E. (1993). *Il territorio che cambia: ambienti, paesaggi e immagini della regione milanese*. Milà: AIM.

- BRUSCO, S. (1989). *Piccole imprese e distretti industriali: una raccolta di saggi*. Torì: Rosenberg & Sellier.
- CLEMENTI, A.; DEMATTEIS, G.; PALERMO, P.C. (eds.) (1996). *Le forme del territorio italiano. Ambienti insediativi e contesti locali*. Bari: Laterza.
- CORÒ, G.; RULLANI, E. (coord.) (1998). *Percorsi locali di internazionalizzazione: competenza ed auto-organizzazione nei distretti industriali del Nord-Est*. Milà: Franco Angeli.
- DEMATTEIS, G. (a cura de) (1992). *Il fenomeno urbano in Italia: interpretazioni, prospettive, politiche*. Milà: Franco Angeli.
- INDOVINA, F. (ed.) (1990). *La città diffusa*. Venècia: IUAV- DAEST.
- (1999). «La città diffusa: cos'è e come si governa». A INDOVINA, F. (coord.). *Territorio. Innovazione. Economia. Pianificazione. Politiche. Vent'anni di ricerca del Daest*. Venècia: IUAV- DAEST, p. 47-58.
- MARSHALL, A. (1927). *Industry and trade*, 3ª edició (1ª 1919). Londres: Macmillan.
- MONCLÚS, F.J. (ed.) (1998): *La ciudad dispersa*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona.
- PACI, M. (1982). *La struttura sociale italia: costanti storiche e trasformazioni recenti*. Bologna: Il Mulino.
- SAVINO, M. (1999). «Veneto, il successo controverso del policentrismo», *Genio rurale*, 3, p. 26-39.
- SECCHI, B. (1996): «Veneto». En: CLEMENTI, A.; DEMATTEIS, G.; PALERMO, P.C. (eds.). *Le forme del territorio italiano. Ambienti insediativi e contesti locali*. Bari: Laterza.